

Csepeli György

REFORMÁCIÓ ÉS INDIVIDUALIZÁCIÓ

2017-08-25 | ESSZÉ

2017. október 31-én lesz ötszáz éve, hogy a wittenbergi vár kapuján megjelent egy 95 pontba szedett hirdetmény, melyben a következőket olvashatta az arra járó, feltéve, hogy értett latinul: „Az igazság kiderítése igyekezetétől indítva, megvitatásra kerülnek az alábbi tételek Wittenbergben, tisztelendő Luther Márton atya, a szabad művészetek és a szent teológia magisztere s ugyanott ezeknek rendes előadója elnökletével. Ezért kéri, hogy akik nem jelenhetnek meg ezeket velünk előszóban megvitatni, tegyék meg távolból írásban. A mi Urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen.”

A hirdetmény eredetijét Albert, mainzi püspök is megkapta, aki nem volt rest kivizsgáltatni a tételeket, s az elmarasztaló véleményt azonnal elküldte Rómába X. Leó pápának. A tételek németre fordítva időközben nyomtatásban is megjelentek a német nemzet szent római birodalmának számos városában.

abszolút hatalmát fenyegetik

X. Leó, aki a pápaválasztáskor csak pár szavazattal előzte le Bakócz Tamást, nem siette el a választ. Luther tételeiből annyit értett meg, hogy azok a pápaság abszolút hatalmát

fenyegetik a testek és a lelkek felett. Több mint két évbe telt, míg megszületett a Luther tételeit elítélő bulla, melynek kezdő szavait maga a pápa írta: „Kelj fel, Uram! Kelj fel és tégy ítéletet az ügyed felett! Emlékezz meg a gyalázatról, amellyel egész nap téged illetnek az esztelenek! Jusson színed elé imádságunk, mert rókokölykök dúlják a szőlőt, aminek sajtóját pedig egyedül csak Te taposhatod! Mikor felmentél a mennybe Atyádhoz, a szőlő – ami a dicsőséges Egyházat jelképezi – gondját, igazgatását és vezetését Péterre bízta, a te helytartódra és az ő utódaira. Most pedig a vadkan kitört az erdőből, hogy feldúlja a szőlőt és a vadállatok akarnak lakomát ülni a romjain!”

Az arrogáns, tekintélyelvű válasz önkéntelenül is igazolta Luther tételeit, melyek szerint „egyedül az Istené a dicsőség”. Ha akarta Luther, ha nem, tételeinek nyilvánosságra hozatalával a Nagy Válás a Menny és a Föld között megtörtént. A wittenbergi tételek futótűzként terjedő igazsága philoktétészi sebet ejtett Krisztus Misztikus Testén, melyben az egyház magát a világban megjelenítette. A pápa nem látta, s helyzeténél fogva nem is láthatta, hogy a tételek igazságában hívők szemében a vadkan, aki feldúlja a szőlőt, nem Luther, hanem ő maga, s a vadállatok az ő hatalom- és kéjvágyó elődei, akik már régen ott lakomáznak a gazdátlanul hagyott, feldúlt szőlő romjain.

A látható egyház eltűnt. Az ember magára maradt Istennel, aki levette válláról a jó és a rossz közötti választás terheit. Egyedüli támaszként az Írás maradt, melynek értelmét mindenkinek magának kellett megfejteni. Az akarat szabadsága helyett az

ember elnyerte az ítélet szabadságát (Rao, 2017).

Ifjabb Pieter Brueghel: Tavasz, Wikimedia Commons

Hogy az egyszeri, megismételhetetlen, individuális személyiségnek egyáltalán lennie kell, az nem szükséges. Heidegger mutat rá, hogy az individualizáció lehetősége a Nyugat szellemi-történelmi ittlétének kezdeteiből ered, melyeket a görög filozófia tárt föl (Heidegger, 1992). E kezdetek emelik ki a nyugati embert a törzsi-közösségi létből. Az ókori görög és római társadalmak arisztokratikusan korlátozták az individualizáció lehetőségét, de akinek ez megadatott, elmondhatta, hogy „az vagyok, aki vagyok”.

Krisztus áldozata elvben felszámolta az individualizáció arisztokratikus akadályait. Isten országának kapui mindenki előtt megnyíltak, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi kategóriába tartozott. Krisztus és az ember közé azonban beékelődött az Egyház, amelynek hierarchikus rendje egyenlőtlen esélyeket tartogatott az emberek számára, hogy megtalálják és megismerjék saját magukat a földi életben.

közvetlen kommunikáció

A reformáció kiiktatta az ember és Krisztus közé ékelt közvetítő szervezetet, közvetlen kommunikációra szólítva fel az embereket magával Krisztussal. A következményként

létrejött szekularizáció szét tépte a lelki és a világi hatalom között korábban eltéphetetlennek hitt kötelékeket, megfosztva az egyházat anyagi javaitól, s szabaddá téve a társadalmi terepet sok (ha nem is minden) hitvallás számára.

Megszületett az új ember, aki tudja, hogy a földi dolgokban önmagán kívül senkire sem számíthat, megállíthatatlanul szerez, kutat, hasznat haszonra halmoz.

A szabad ítéletalkotásra felszólított ember nemcsak az Írás értelmezésében vált szabaddá. A dogmák hatalmát megtörve kutathatta a világ ügyeit, amelyek már nem titkok, hanem megoldandó problémák. A racionalizáció letépte a jelenségekről a varázslatot, s pőre valóságukban mutatta meg azokat.

Az individualizált, racionalizált és szekularizált embernek intézményekre volt szüksége, amelyek akadálymentesítik a hitvallást, s lehetővé teszik számára az individuális, racionális, e világi cselekvést a társadalomban, melynek terepe a gazdaság, a politika, a kultúra és a tudomány.

Legelsőként a kontrollálatlan nyilvánosság jelent meg. Luther vitára hívta követőit és ellenfeleit, akik nézeteiket élőszóban és írásban adták elő. A nézetek írásos közzétételét megkönnyítette az új kommunikációs eszköz, a nyomtatás, amely felszámolta a tér és az idő távolságát, s minden írni és olvasni tudó számára lehetővé tette a bekapcsolódást a vitába. A kevesek által ismert latin nyelvet felváltotta az anyanyelv. Luther németre fordított Újszövetsége 1522-ben jelent meg, amit 12 év után követett a német nyelvű Ószövetség. Az anyanyelvű Bibliák kiadása és terjesztése az egyes nyelvi közösségekben a nemzetné válást segítette. A nyilvánosság kibontakozása érdekében is megszokasodtak az iskolák. A nemzetet nem ismerő egyetemes egyház kereteinek eltűnésével a reformált kereszténység emberének cselekvési tere a szuverén nemzetállam lett, éltetője pedig a szabad polgárok politikai közösségében a vita, a nézetek ütköztetése.

A világi tevékenységek végzésére ösztönzött polgárok versenyében létrejött az osztályok rétegződése, s ez a rendi hierarchiától eltérően az egyének számára lehetővé tette a felfelé, s a lefelé irányuló mozgást.

Ifjabb Pieter Brueghel: Parasztesküvő, Wikimedia Commons

A nemzetállam határai között a gazdasági működést a piac biztosította, mely az egymással ütköző magánérdekek konfliktusát dinamikus harmóniává oldotta.

A reformáció megteremtette a lelki alapokat, melyekre a liberális társadalom modern gazdasági, politikai és kulturális intézményei épültek.

Bár történtek rettenetes botrányok, a reformáció óta eltelt 500 év alatt Nyugaton a modernitás diadalmenete zajlott. A Nyugat a világ jóléti szigete, mágnesként vonzva a világ kevésbé prosperáló területeiről bevándorlók millióit. Mint a dominó, sorra dőltek a birodalmak, önállóvá váltak az egykor gyarmati sorba taszított népek. Marx jóslata a világot egységesítő forradalomról fordítva valósult meg. Nem keltek fel, s nem egyesültek sem a föld rabjai, sem az éhes proletárok. De a világ valóban

nemzetközivé vált. Az egykori kommunár, Eugene Pottier 1871-ben írta meg a nemzetközi szocialista munkásmozgalom dalát, az Internacionálét. Ironikus módon a történelem ezt a dalt a gazdagok és szépek nyelvére írta át. Nem a föld rabjai, nem az éhes proletárok, hanem ők fogtak össze, ők törölték el végképp a múltat, övük volt és övük maradt a pompa és a fény. Hozzájuk jutott el Luther és Kálvin üzenete, hogy nincs többé védelmező felettük, nem véd senkit se Isten, se király.

eltemette a múltat

A Szovjetunió összeroppanását követően, a hidegháború végén írta Fukuyama esszéjét, amelyben végképp eltemette a múltat, s meghirdette a modern egyén idejének eljövételét.

„...az elismerés iránti vágyat, az élet kockáztatását pusztán elvont célok miatt, az egész világra kiterjedő ideológiai küzdelmet felváltja a gazdasági kalkuláció, az újabb és újabb felmerülő technikai problémák megoldása, a környezettel kapcsolatos gondok kezelése és az egyre kifinomultabb fogyasztói szükségletek kielégítése. A történelem utáni időszakban nem lesz művészet, nem lesz filozófia, csak egy szűnni nem akaró igyekezet az emberi történelem múzeumának karbantartására. Erős nosztalgiát érzek az egykor létezett történelem iránt magamban, s másokban, akik körülöttem vannak. Ez a nosztalgia a történelem utáni korszakban is táplálni fogja a versenyt és a konfliktust. Ha elkerülhetetlennek tartom is ezt a fejleményt, a legellentétesebb érzések élnek bennem a civilizációval kapcsolatban, mely Európában és Európa észak-amerikai és ázsiai hajtásaiban 1945 után létrejött. A történelmet talán az unalom éleszti majd újjá, mely a történelem végét követő évszázadokban vár ránk” (Fukuyama, 1989. 18. o.).

A történelem nem érhetett véget, mivel a modernitás csak látszólag győzött. Az emberi lét lehetőségeiben rejlő individualizáció, melynek szellemét Luther forradalma kiszabadította a palackból, valóban futótűzként terjedt el a világban. A protestáns etika kiszabadította a tradicionalizmus börtönéből a kapitalizmus szellemét, s erényként mutatta be az egyén önző, kíméletlen szerzési vágyát, amit korábban az ókorban és a középkorban is „a legmocskosabb szellem és a legalantasabb érzület kifejezésének bélyegeztek volna” (Weber, 1982. 54–58).

A Nagy Válás radikálisan átalakította az emberi ittlét feltételeit, megteremtette a tömegek érzéki közösségét, de nem váltotta be a tényleges egyenlőség reményét. Az individualizáció lehetősége korántsem jelentett mindenki számára valószínűséget. Az esélyegyenlőség liberális rendje újratermelte a korábbi egyenlőtlenségeket.

A modern világban is kevesen voltak, akik a létező egészének bizonytalanságával szembeszállva megteremthették önmagukat, büszkén kimondva Oidipusz egykori szavait: „az vagyok, aki vagyok”. Ha változtak is a feltételek, nem változott a javak elosztásának rendje. Bár a protestáns etika adta lehetőségek okán a rabszolgatartó és hűbéri társadalmakhoz képest a modern korban többen lettek kiváltságosak, a gazdasági, politikai, kulturális és hálózati tőkejavakból nem jutott mindenkinek egyenlő rész. A javak eloszlása a skálafüggetlen eloszlás törvényeit követte. A Pareto által lefektetett szabály szerint a vagyonból, hatalomból, tudásból keveseknek sok jutott, és sokaknak kevés.

A létező világ kellős közepén magára hagyott többség dermesztő élményét Nietzsche írja le az istenkereső esztelen embert megjelenítve, aki nappali fényben a piacon lámpást gyújtott, s azt kérdezte, „hová tűnt Isten?”. Hallgatóságát megdöbbenve kijelentette, hogy „mi öltük meg őt – ti és én. Mindannyian gyilkosai vagyunk. De hát hogy cselekedtük ezt? Hogy voltunk képesek kiinni a tengert? Ki adta nekünk a szivacsot, hogy az egész horizontot eltöröljük vele? Mit tettünk, amikor eloldoztuk a Földet a napjától? Merre mozog most? Merre mozgunk? Egyre távolabb valamennyi naptól? Nem zuhanunk-e szakadatlan? S vajon hátrafelé, oldalra, előre, mindenfelé?

Ifjabb Pieter Brueghel: Falusi ügyvéd, Wikimedia Commons

Létezik-e még Fent és Lent? Nem valami véghetetlen Semmiben tévelygünk? Nem az üres tér lehel-e ránk? Nem lett-e hidegebb? Nem éjszaka közelít-e, s mindinkább éjszaka? Nem kell-e fényes délelőtt lámpásokat gyújtanunk? Semmit sem hallunk még az Istent temető sírásók zajából? Nincsen még orrunkban az isteni rothadás bűze? Az istenek is elrothadnak. Isten halott! Isten halott marad! És mi öltük meg őt! Hogyan vigasztalódjunk, mi leggyilkosabb gyilkosok? A legszentebb és leghatalmasabb, amivel csak bírt a világ, a mi késeink alatt vérzett el. Ki törli le rólunk ezt a vért? Miféle víztől tisztulhatnánk meg? Miféle vezeklési szertartásokat, miféle szent játékokat kell majd kitalálnunk? Nem túl nagy-e nekünk a tett nagysága? Nem kell-e nekünk magunknak istenekké válnunk, hogy legalább méltóknak tűnjünk hozzá? Nagyobb tett még sosem történt – és mind, aki csak születni fog utánunk, e tettnél fogva tartozik egy magasabb történelembe, mint minden eddigi történelem” (idézi Heidegger, 2006.188–189.)

Gazdasági, politikai és kulturális javak hiányában a sokaság számára lehetetlenné vált a szembeszállás a létező egészével, a tulajdonképpeni képesség az emberi létezésre. A sokaságban mindenki a másik lett, senki sem lehetett önmaga (Heidegger, 1989).

A prosperáló kapitalizmusban az Akárki a szükségessé vált fölösleges termékek és szolgáltatások fogyasztásának kábulatában nem érezte a Semmi szorítását, mely elkerülhetetlenül nyomasztó lett, mihelyt porszem került a liberális gépezetbe, és fenntarthatatlannak bizonyult a szabadság, az egyenlőség és a testvériség illúziója. Válságok idején a philoktétészi seb újra meg újra felfakadt a nyugati társadalmakban.

elviselhetetlen magány

A senkiség elviselhetetlen magányát az elképzelés adta közösségiség oldotta, mely különböző változatokban kínálta a kitörést a Semmiből. Az azonosulást képzelt

közösségekkel a tekintély szükséglete éltette – ez a magát Valakinek álcázó Vezér és az Akárkik közössége közötti kapcsolat kötőanyaga.

A szabadság előli menekülés egyik útja az új közösségiség első nagy élményét adó nemzet felé vezetett. Luther német mondatai mintát és erőt kínáltak mindenkinek, akinek anyanyelve német volt, megteremtve a németként átélt sors házáat. Az anyanyelvi bibliafordítások, az anyanyelvű nyomtatás révén tömegek számára elérhető és érthető hitviták minden népben megerősítették a szuverén nemzeti akaratot. Ez az akarat vált a nacionalizmus alapjává, tekintélyelvű elfajulása a Nyugat nemzeteit a 20. század első felében kétszer is szembe fordította egymással.

A szabadság előli menekülés másik útja a nemzettől eltávolodva a nemzetköziség felé vezetett, felszabadulást és e világi megváltást ígérve a liberális társadalom veszteseinek. Ez is tévútnak bizonyult.

Az egyéni szabadság szellemét Luther forradalma szabadította fel, de Luther nem tehet arról, hogy csak kevesen tudták a szabadság terheit viselni, s elmenekültek a szabadság elől (Fromm, 2002). A nemzeti és a nemzetfeletti tekintélyelvű közösségek durván megfosztották az egyént a szuverenitását egyedül biztosító lét lehetőségétől. A tekintélyelvű közösségek mereven megszabott határok mentén választották szét a sajátként elfogadottakat és az idegeneket. A sajátokból üldözők, az idegenekből üldözöttek lettek.

A liberalizmus globális győzelmét ünneplő Fukuyama cikke 1993-ban a *Foreign Affairs*-ben válaszolt a Harvard Egyetem professzora, Samuel Huntington (Huntington, 2015). Könyve a nyugati kereszténység civilizációját, benne a reformációval, az emberi ittlét egyik, az emberiség jövője szempontjából nem feltétlenül sikeres megvalósulásaként mutatta be. Huntington érvelése szerint a mai világban új rend alakul ki, amelyben a Nyugat elkerülhetetlenül konfliktusba kerül a versenytársakként fellépő más civilizációkkal. A versenyben ott látjuk a kínai, a buddhista, a japán, a hindu, a latin-amerikai és afrikai civilizációkat. Közvetlen közelségben élünk az ortodox kereszténységgel, melynek egyházai nem szembesültek a reformáció kihívásaival. A szembeszegülőket eretnekekké nyilvánítva elszigetelték és kiiktatták. A napi hírek riasztó tálalásában találkozunk az iszlám civilizációval, melynek agresszív, fundamentalista képviselői a globális igazságtalanságok helyreállítását ígérnek frusztrált híveiknek. Bonyolítja a helyzetet, hogy a nem nyugati civilizációk határai már nem a nyugati keresztény civilizáció által elfoglalt területen kívül vannak. A civilizációkat elválasztó határokat Berlinben, Párizsban, Brüsszelben, Londonban találni.

Ifjabb Pieter Brueghel: Imádkozás, Wikimedia Commons

A Nyugat csak akkor tarthatja meg a civilizációk világhálózatában kitüntetett helyét, ha megújul.

Civilizációnk görög–zsidó–keresztény kezdeteihez visszatérve meg kell tanulnunk újra a létező világ bizonytalansága közepette kérdezni – a lehető legegyszerűbbeket, ahogyan például Hankiss Elemér: „kordában tartható-e a terrorizmus? Kiküszöbölhető-e a nukleáris robbanás veszélye? Megállítható-e a Föld túlnépesedése? Mit lehet kezdeni a javak globális elosztásának fenntarthatatlan igazságtalanságával és a szegénység problémájával?” (Hankiss, 2015).

élőszóban

Wittenbergben 1517 októberében nem lehetett ott mindenki, hogy Luther tételeit élőszóban megvitassa. Most sem lehet itt mindenki^[1], aki az igazság kiderítésének igyekezetétől indítva ezeket a kérdéseket élőszóban megvitatná. A világot ma behálózza az internet, mely lehetőséget ad, hogy a vitába akár most, akár később bárki bekapcsolódjon.

Az igazság közelebb lehet, mint gondoljuk. Károli Gáspár fordításában: „Isten országa ti bennetek van.” (Lk.17.21.)

Hivatkozások

Fromm, E. 2002. *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Napvilág. Ford.: Bíró Dávid.

Fukuyama, F. 1989. *The End of History?* The National Interest, Summer.

Hankiss, E. 2015. *A befejezetlen ember*. Budapest: Helikon

Heidegger, M. 1992. *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34.* Budapest: Kossuth. 63. o. Ford.: Fehér M. István

Heidegger, M. 2006. Nietzsche mondása: „Isten halott.” In: *Rejtektutak*. Budapest: Osiris. 188. (az idézet Tatár György fordítása)

Heidegger, M. 1989. *Lét és idő*. Budapest: Gondolat. Ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Orosz István.

Huntington, S. 2015. *A civilizációk összecsapása és a világrend kialakulása*. Budapest: Európa. Ford.: Gázsity Mila, Gecsényi Györgyi, Pusztai Dóra.

Rao, J. C. (ed.) *Luther and His Progeny. 500 Years of Protestantism and Its Consequences for Church, State and Society*. Angelico Press

Weber, M. 1982. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat. Ford.: Gelléri András, Józsa

Péter, Somlai Péter, Tatár György.

[1] 2017. július 26-án elhangzott az előadás a Művészetek völgye Evangelikus Udvarában.

felső kép | Ifjabb Pieter Brueghel: Flamand vásár, Wikimedia Commons